

اخلاق در پژوهش « پژوهش روی حیوان »

نویسنده: دکتر خدابخش کرمی^۱

خلاصه

یکی از موضوعاتی که تحقیق روی آن انجام می‌گیرد حیوان می‌باشد، به عبارتی می‌توان گفت که تقریباً تمام تحقیقات انسانی ابتدا روی حیوان آزمایش می‌شود تا جواز استفاده بر روی انسان را داشته باشد. سوال اینجاست که آیا آنطور که بعضی از علمای تجربی معتقدند، انسان می‌تواند هر دخالتی در طبیعت بنماید؟ بدیهی است اگرچه خداوند سبحان آنچه که در آسمان و زمین است مسخر انسان قرار داده است ولی این انسان فقط حق بهره‌گیری مشروع از آنها را دارد. در دو دهه اخیر دخالت بی‌رویه انسان در طبیعت و محیط زندگی باعث شده است که بحث اخلاق محیطی و رابطه انسان با محیط در صدر مسایل پژوهشی قرار گیرد. ولی واقعیت این است که هنوز بحث اخلاق و نقش آن در علم مورد غفلت می‌باشد.

بدیهی است آزمایش روی حیوان اگر با هدف کسب اطلاعات برای حفظ و ارتقاء زندگی حیوان و انسان باشد مجاز است. ولی اجازه نداریم به هر شکل که بخواهیم روی حیوان آزمایش انجام دهیم. در این راستا محقق موظف است تمام اصول اخلاقی در ارتباط با حیوان آزمایش شونده را رعایت نماید. در مکتب اسلام، ما از هر چیزی مطابق شایسته‌ای که خلق شده است می‌توانیم استفاده نماییم. **کلیدواژه: حیوان، تحقیق، اخلاق، طبیعت، مقررات**

نکات اخلاقی در پژوهش روی حیوان

خداوند سبحان همه چیز را بخاطر انسان ریده است و همه آنچه که در زمین و آسمان است مسخر او قرار داده است رمز اینکه همه بز بخاطر انسان آفریده شده است این است که کاملترین آفریده روی زمین است و می‌تواند استعدادهای خاصی که خداوند به او ارزانی شده است از همه پدیده‌های آن بهره‌برداری مل نماید (۱) بعضی از علما مانند بیکن،

دکارت و نیوتن معتقد بودند که انسان مجاز است هر دخالتی در طبیعت بنماید تا شناخت پیدا کند از جمله شناخت خداوند به عبارتی انسان به عنوان جانشین خداوند بر روی زمین هرگونه دخل و تصرفی می‌تواند در محیط خود داشته باشد (۲) در تمدن غرب انسان در برابر طبیعت است و تمام کوشش او برای آن است که طبیعت را در برابر خود به زانو درآورد به عبارتی هدف علم، کسب قدرت است و این با به

بند کشیدن طبیعت و تسخیر هر چه بیشتر آن تحقق می‌یابد ولی در اسلام برخورد انسان با طبیعت بسیار دوستانه است و نه تنها تخریب و صدمه وارد کردن بر طبیعت مجاز نیست بلکه انسان موظف است از محدودیت‌های خود در برابر طبیعت و میزان تصرف خود آگاه بوده و فکر و اندیشه خود را در جهت آبادانی طبیعت به کار گیرد. (۳) انسان ارتباطش با محیط دلخواه و بدون قید و بند نیست و او حق

بهره‌گیری مشروع از اینها دارد (۴). در دو دهه اخیر دخالت‌های بی‌رویه انسان در طبیعتی باعث شد که بحث اخلاق محیطی در صدر مسایل پژوهش قرار گیرد و انفجار اولین بسبب اتمی سئوالات جدی در مورد مسیر عملکرد علم تجربی و غفلت طولانی انسانها را بوجود می‌آورد (۲). هنوز هم بحث اخلاق و نقش آن در علم مورد غفلت می‌باشد. آلودگی‌های محیط زیست ناشی از بمبارانهای اتمی، شیمیائی، میکروبی و همچنین استفاده از سموم و نیز از بین بردن بی‌رویه حیوانات و گیاهان مؤید این امر می‌باشد. یکی از موضوعاتی که تحقیق روی آن انجام می‌گیرد حیوان می‌باشد. از طرفی بیشتر تحقیقات انسانی ابتدا روی حیوان آزمایش می‌شود تا جواز استفاده بر روی انسان را داشته باشد، سئوال اینجاست که آیا هرگونه آزمایش روی حیوانات بهر شکلی مجاز می‌باشد؟ بدیهی است اگر ما حیات و تقدس ذاتی آن را به کل جهان هستی نسبت دهیم، دید ما نسبت به محیط تفاوت خواهد داشت. اشخاص رشد یافته حیات را جزئی از مجموع هستی که در یک آهنگ کلی شرکت کرده تلقی می‌نمایند و حتی پست‌ترین پدیده از حیات برای او جزئی از همان آهنگ است بعبارتی حیات در قلمرو خود حقیقتی است که همه جانداران به منزله امواجی از آن حقیقت می‌باشند (۵). چنین طرز تفکری وظیفه و مسئولیت ما را نسبت به محیط مشخص می‌نماید و انسانها که دارای نیروی اراده و اختیار می‌باشد در ارتباط با محیط مسئول هر عملی انجام دهد مورد سئوال قرار می‌گیرد. حیوانات نیز جزئی از حقیقت حیات هستند که باید مطابق با شأن آن از آن بهره گرفت.

حیوان برای استفاده انسان

از قدیم الایام از اجزاء حیوانات برای مقاصد مختلف استفاده می‌شده است و همچنین از

گوشت بسیاری از آنها برای خوردن ولی اگر در احکام اسلام دقت شود متوجه خواهیم شد که استفاده از حیوان نیز باید هدف دار و مطابق با شأن آن باشد. به عبارتی آن را به عنوان امانت در دست خود بدانیم و با توجه به اهداف نظام آفرینش از آن بهره بگیریم. برای مثال ما مجاز به استفاده از گوشت حیوانات حلال گوشت می‌باشیم ولی به هر شکلی نمی‌توانیم آنها را ذبح نمائیم. کشتن حیوان شرایط دارد. در وهله اول باید با نام خدا شروع کرد و حیوان را رو به قبله بخوابانیم آب به او بدهیم و محل خاصی را ببریم و از چاقوی تیز استفاده کنیم که حیوانات خیلی سریع جان دهند و زجر و شکنجه زیاد نبینند. اگر این مسائل رعایت نشود گوشت حیوان بر ما حرام خواهد شد. برای شکار کردن حیوانات وحشی هم باید نام خدا را بر زبان جاری کرد و بنا به ضرورت در حد نیاز شکار نمائیم. در اسلام کشتن حیوان بعد از بستن او ممنوع است و کسی اجازه ندارد حیوان اهلی را ببندد و مورد هدف قرار دهد در اینصورت گوشت آن حرام خواهد بود. پیامبر اکرم (ص) فرموده است اگر کسی حتی گنجشکی را بدون دلیل بکشد در روز قیامت درباره آن از او سئوال خواهد شد و در متون اسلامی دستوراتی در ارتباط با مهربان بودن با حیوانات وجود دارد.

آزمایش بر روی حیوان

همانطور که ملاحظه شد انسان باید با حیوانات به صورت صحیح برخورد کند چرا که حیوان به عنوان مخلوق خداوند دارای احساس درد و الم است. (۶) و باید از آسیب رسانیدن به آنها پرهیز نمائیم و از آنها برای نفع خود و در عین شأن آن - آنچنانکه خداوند خلق کرده استفاده نمائیم. (۷)

طبیعی است که ماحق نداریم هرگونه آزمایش را روی حیوان انجام بدهیم و مسلماً در

مقررات مربوط به آزمایش روی

حیوان

از قرن ۱۹ قوانین خاصی در برخی از کشورها بخصوص اروپای غربی برای رعایت نکات اخلاقی در تحقیق روی حیوان وضع شده است (۸). بر اساس یان قوانین محقق تنها در محدوده‌های خاص و در ارتباط با امر تحقیق می‌تواند روی حیوان آزمایش نماید و در این رابطه تنها کسانی مجاز هستند که مجوز لازم را آن هم در محدوده آزمایش خود از کمیته اخلاق در پژوهش دریافت کرده باشند. محقق موظف است تمام اصول اخلاقی در ارتباط با حیوان آزمایش شونده را در طول تحقیق رعایت نماید. در زیر نکاتی چند از مقررات مربوط به آزمایش روی حیوان آورده می‌شود.

- آزمایشات دردناک یا مطالعاتی که سبب فلج شدن حیوانات می‌شود ممنوع است. در همان حدی که لازم است آزمایش انجام گیرد هیچ گونه عملی که باعث درد و رنج حیوان شود نباید انجام گیرد

- بعد از انجام آزمایش تا بهبود کامل حیوان را درمان و جداً پیگیری نمود و در ارتباط با

اعمال جراحی بر روی حیوانات برای اطمینان از بی خطر بودن آن در انسان مجاز می باشد و همانطور که اشاره شد باید در چهارچوب مقررات و در حدی که لازم است انجام پذیرد و سپس درمان شود. به عبارتی اگر تجربه روی حیوانات با هدف دستیابی به اطلاعاتی صورت گیرد که برای حفظ زندگی انسان و حیوان مفید می باشد مجاز است. (۹) نتیجه اینکه استفاده از حیوانات در کلیه امور باید مطابق با شأن آفرینش آنها و بنا به ضرورت باشد و به حقیقت حیات در کل هستی توجه نمائیم و حیات هر موجودی را جزئی از مجموع هستی بداینم در این صورت هیچگونه عملی که در جهت شکستن حرمت این حیات کلی باشد از ما سرنخواهد زد.

استفاده قرار گیرد. در این ارتباط بازرسانی در مراکز تحقیقات در کشورهای اروپای غربی وجود دارد و اگر محقق از مقررات سرپیچی کند و یا حیوان از نظر فیزیکی و یا بیماری آسیمی به کسی وارد کند گزارش دهد در چنین مواردی فرد محقق جریمه و علاوه بر پرداخت خسارت مالی در زمینه تحقیق هم محدودیتهائی خواهد داشت. غیر از موارد ذکر شده فوق در انگلستان مقرراتی در زمینه حفظ حیوانات اهلی و کنترل حیوانات آزمایشگاهی، حفظ نسل حیوانات حفظ حیوانات وحشی و کنترل حیوانات خطرناک، ایمنی انسانها و حفظ محیط زیست اعمال می شود. لازم به ذکر است آزمایش کردن بعضی از داروهای نجات دهنده روی حیوان و همچنین

رات احتمالی حیوان در محیط هم باید دقت م و کافی شود. زمانی حیوان رها شود که محقق از سلامت و نیز نداشتن خطر برای محیط مطمئن باشد. - از اعمالی غیر انسانی مانند جراحت زیاد و موم کردن حیوان پرهیز کرد - محقق باید حتماً مجوز بگیرند و فقط در بدو آزمایش خود عمل نمایند. - باید غذای کافی و مناسب در اختیار حیوان را گیرد به محدودیت هایی که در مواردی نند شکنجه و یا منع از خوردن و آشامیدن شود توجه شود. - استفاده از مواد بی حس کننده و بیهوش نده در اعمال جراحی - هر حیوان فقط برای یک بار آزمایش مورد

منابع:

پژوهش مرکز مطالعات و تحقیقات اخلاق پزشکی، ۱۳۷۳، ۱۵۰-۱۴۴.

8 Remfry J. Ethical Aspects of animal experimentation in: Laboratory animals: by, Tuffery, A.A(eds). 1987, John Wiley & Sons Ltd, 5-19.

9- Hampson, J. Law Relating to animal experimentation in: Laboratory animals by Tuffery, A(eds). 1987, John, wiley & sons Ltd, 21-50.

همکاران. چاپ رودکی، ۱۳۶۰، ۱۶۰-۱۳۶.

۴- مطهری، مرتضی. انسان در قرآن. انتشارات صدراقم ۱۳۷۵، ۱۷-۱.

۵- جمعری، محمدتقی. فلسفه و هدف زندگی. انتشارات کتابخانه صدر تهران، ۱۳۵۹، ۷۰-۱۷.

۶- لاریجانی، باقر. درآمدی بر اخلاق در پژوهش، مجله طب و تزکیه، ۱۳۷۳، ۱۲، ۱۰۲-۹۳.

۷- ا.ا.ف. - ابراهیم. آزمایش بر روی حیوانات: دیدگاه اسلامی. مجموعه مقالات اخلاق پزشکی: سوگندنامه ای پزشکی اخلاق در آموزش و

صفهانی، راغب. فلسفه آفرینش انسان و سعادت واقعی او ترجمه زین العابدین قربانی، مرکز انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، قم. تهران ۱۳۵۱، ۷۴-۶۰.

کتر حسین بهشتی، محمدرضا. پژوهش عملی و سئولیت اخلاقی مجموعه مقالات اخلاق شکی، جلد سوم سوگندنامه ای پزشکی اخلاق آموزش و پژوهش. مرکز مطالعات و تحقیقات لاق پزشکی، ۱۳۷۳، ۱۰۵-۹۶.

ینی سروری، سید علی اکبر. هدفهای آموزش نظام تعلیم و تربیت اسلامی در کتاب: انتقال ملیم و تربیت اسلامی، باهنرم ج و

روزه و بیماری ها

«آیا بیماران می توانند روزه بگیرند؟»

رضا ستاری وندا^۱

خلاصه

در ماه مبارک رمضان میلیون ها مسلمان در جهان امر پروردگار را در ضیافت حضرت باری تعالی لایق گفته و روزه می گیرند. در این بین افرادی هستند که بیماری حادی نداشته و می خواهند تکلیف خود را در ماه مبارک رمضان بدانند و گاهی به پزشکان مراجعه نموده و می پرسند آیا می توانند روزه بگیرند؟ آیا روزه گرفتن برای بیماری آنها مضر است یا مفید؟ مقاله حاضر مروری بر مطالعات انجام یافته در ماه رمضان و ارتباط این ماه با برخی از بیماری های شایع است که می توانند به پزشکان و بیماران در اتخاذ تصمیم درست کمک نماید. بیماران دیابتی غیر وابسته به انسولین می توانند به راحتی روزه بگیرند و وزن کم نمایند و برای بیماران دیابتی وابسته به انسولین با رعایت شرایط خاص، روزه داری مضر نمی باشد. افراد دارای فشارخون نسبتاً بالا که چاق می باشند باید تشویق به روزه گرفتن بشوند. روزه گرفتن در بیماران منگونی موجب تشدید علائم بیماری می گردد. ولی در افراد چاق و هیپرلیپیدمیک در باینر آوردن چربی خون بخصوص با کاهش یک وعده غذایی مفید است. زنان حامله در صورتی که در سه ماهه سوم حاملگی نبوده و از سلامتی کامل برخوردار باشند، تحت نظارت پزشک مربوطه می توانند روزه بگیرند. روزه ماه رمضان هیچ گونه تأثیر منفی بر عمل کلیوی در افراد سالم ندارد و به نظر برخی از محققین یک عمل محافظتی در جلوگیری از ایجاد سنگ های ادراری در ماه رمضان وجود دارد. افرادی که کم خونی شدیدی ندارند به هنگام روزه گرفتن باید به کیفیت غذای خود در افطار و صبحری توجه نمایند. بیماران در صورت روزه گرفتن و افزایش شدت علائم بیماری باید روزه خود را بشکنند.

مقدمه:

«یا ایها الذین امنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون» (۱)

«ای کسانی که ایمان آورده اید، بر شما روزه مقرر شد همچنان که بر پیشینیان مقرر گشته است. باشد که پرهیزگار شوید.»

روزه یکی از ارکان عبادی اسلام است. معنای روزه در رساله های مجتهدین امساک و خودداری از چیزهایی است که روزه را باطل می کند، که اولین و عمده ترین آنها امساک از خوردن و آشامیدن از فجر تا مغرب می باشد. فوائد فراوانی مانند اجتماعی، شغلی، سیاسی، فیزیولوژیکی، درمانی و اخروی برای روزه ذکر نموده اند. حضرت علی (ع) روزه را زکات بدن و سپری در برابر آتش دوزخ بیان نموده اند.

ائمه معصومین (علیهم السلام) در روایات متعددی مسلمانان را دعوت به روزه گرفتن - حتی در غیر ماه مبارک رمضان - کرده اند. پیامبر گرامی اسلام (ص) روزه را دارای خواص درمانی دانسته اند، ولی خواص فوق کمتر مورد تحقیق قرار گرفته است. اطباء کشورهای اسلامی در ماه مبارک رمضان اکثراً با مشکل روبرو هستند و توصیه های آنها به سختی مورد قبول واقع می شود. مطالب اندکی در مورد مسائل کلینیکی در طی گرسنگی ماه رمضان شناخته شده است. روزه ماه رمضان مسئله ای است که هر سال تکرار می شود و از نظر فیزیولوژیکی از گرسنگی تجربی (که تحقیقات زیادی در سطح جهان درباره آن انجام یافته است) متمایز است. زیرا اولاً به صورت متناوب هر روز از فجر تا غروب رخ می دهد - ثانیاً روزه دار در این مدت نه تنها

۱. کارشناس ارشد رشته علوم تغذیه - دانشگاه علوم پزشکی تبریز - مرکز آموزشی درمانی کودکان